

DOI: 10.5281/zenodo.15310705

Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində vərəsəliklə bağlı beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqi

**Qafarova Xanımana Rüstəm qızı,
BDU Hüquq fakültəsi “Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ” kafedrasının müəllimi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.
e-mail: xanim84.84@mail.ru**

Məqalədə beynəlxalq hüquq normalarının vərəsəlik münasibətlərinə tətbiqi məsələləri araşdırılır. İlk olaraq, beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqinin yalnız səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirildiyi vurğulanır. Beynəlxalq hüquq sistemində müqavilə normaları ilə yanaşı, adət normaları və beynəlxalq təşkilatların daxili aktlarının da mühüm rol oynadığı qeyd edilir.

Müəllif həmçinin məhkəmələrin yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq hüquq normalarını tətbiq edə biləcəyini göstərir. Bununla belə, bəzi hallarda milli qanunvericiliyin beynəlxalq hüquq normaları ilə uyğunlaşdırılması nəticəsində AR-in tərəfdar olmadığı müqavilə normaları dolayısı ilə tətbiq edilə bilər. Xüsusilə beynəlxalq vərəsəlik münasibətləri kontekstində məhkəmələrin kolliziya normaları vasitəsilə xarici hüququ tətbiq edə bilməsi və bu zaman müxtəlif hüquqi yanaşmalardan istifadə edilməsi məsələsi təhlil edilir.

Məqalədə, həmçinin beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsiplərinin və jus cogens normalarının AR məhkəmələri tərəfindən birbaşa tətbiq olunması biləcəyi vurğulanır.

Açar sözlər: beynəlxalq müqavilələr, xarici hüququn tətbiqi, məhkəmə mübahisələri, public order.

Hər şeydən əvvəl qeyd edək ki, vərəsəlik münasibətlərinə beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqi zamanı aşağıdakı məqamalar diqqətə alınmalıdır. Birinci, tətbiq hüquq normalarının realizəsinin elə bir formasıdır ki, o yalnız səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Konstitusiyanın 71.VII maddəsi insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı mübahisələrin məhkəmələr tərəfindən həll edilməsini müəyyən edir [3]. AR “BXH haqqında” Qanunun 1.5-ci maddəsinə müvafiq olaraq, tətbiq üzrə məhkəməyə aid edilən müddəalar tətbiq səlahiyyətlərinə malik olan digər orqanlara da şamil edilir [2]. İkinci, tətbiq ediləcək beynəlxalq hüquq normaları yalnız beynəlxalq müqavilə normaları deyildir. Bu normaların sistemində müqavilə normaları ilə yanaşı, adət normaları, beynəlxalq təşkilatların daxili aktlarının normaları da daxildir. Əlbəttə, bu normativ sistemdə beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsipləri əsas normalardır. Üçüncü, məhkəmələr yalnız AR-in tərəfdar olduğu beynəlxalq hüquq normalarını tətbiq edə bilər. Düzdür, ilk baxışda Konstitusiya (m.148.II) [3] başda olmaqla milli qanunvericilik aktlarından belə bir ilkin nəticə çıxarmaq olar ki, qanunvericilikdəki “tərəfdar olma” tələbi yalnız beynəlxalq müqavilələrə aiddir. Əslində, nəzərə alsaq ki,

beynəlxalq hüquq normalarının (mənbəyindən asılı olmayaraq) yaranma prosesi iki: normanın məzmununun müəyyən edilməsi və hüquqi qüvvəsinin tanınması (opinio juris) mərhələdən keçir, o halda tərəfdar olmanın hər bir beynəlxalq hüquq normasına aid olması ilə razılaşmaq lazımdır. Məsələn, Konstitusiyanın 10-cu maddəsi, “Normativ hüquq aktlar haqqında” Konstitusiya Qanununun 8 və 22-ci maddələri beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş prinsipləri və normalarına AR-in tərəfdar olmasını təsdiqləyir [5]. Digər tərəfdən, Konstitusiyanın 151-ci maddəsinin adındakı “beynəlxalq aktlar” ifadəsini genişləndirici təfsir edərək, müqavilədən başqa digər aktların da bu anlayış altında birləşməsi qənaətinə gəlmək olar. Əlbəttə ki, burada ilk olaraq beynəlxalq təşkilatların daxili hüququna aid aktlar diqqətə alınmalıdır. Bu şərtlə ki, sonuncu aktların hüquqi qüvvəsi beynəlxalq təşkilatın təsis aktına müvafiq olaraq müəyyən edilir. Tətbiq edilməsi üçün bu aktların AR tərəfindən tanınması lazımdır. Bunları nəzərə alarkən, məhkəmələr AR-in tərəfdar olmadığı beynəlxalq aktların müddəalarını tətbiq edə bilmələri sualı qarşımızda durmur. Əlbəttə bu sualın cavabı “xeyr tətbiq edilə bilməz” olmalıdır. Üstəgəl, MPM-nin 13-cü maddəsində də məhz məhkəmənin “AR-in tərəfdar olduğu beynəlxalq müqavilələrə” əsaslanması qeyd olunur [4].

Amma təcrübədə bu sualın cavablandırılmasında məhkəmədə tərəddüd yarada biləcək hallara rast gəlmək olar: 1) AR vərsəlik münasibətləri sahəsində normaları ümumiləşdirən əksər universal müqavilələrdə iştirak etmir. Ancaq həmin müqavilələrdə təsbit olunan bir çox müddəalar dolayısı unifikasiya yolu ilə qanunvericiliyimizə daxil edilmişdir. Burada milli qanunvericiliyin harmonizasiya

edilməsi aydındır, lakin AR bu müddəaların daxil edildiyi beynəlxalq müqavilələrə tərəfdar çıxmadığı üçün müqavilə üzrə üzərinə hər hansı öhdəlik, o cümlədən müqavilə müddəalarının tətbiq edilməsi öhdəliyi götürmür. Deməli, belə hallarda AR məhkəməsi, həmin müqavilə müddəalarının özünün milli qanunvericilik normaları olaraq tətbiq edir. Amma bu növ beynəlxalq müqavilələrin müddəalarının realizəsi aşağıdakıların olmasını istisna etmir: 1) AR qanunvericiliyi ilə beynəlxalq müqavilə normaları arasında ziddiyyətin olmasını; 2) beynəlxalq müqavilə norması (kolliziya norması) əsasında AR hüququnun tətbiq edilməsini. Ancaq mübahisənin beynəlxalq vərsəlik münasibətlərdən yarandığını, çıxarılacaq qərarın başqa dövlətdə icra edilməsinin və s. nəzərə alaraq, məhkəmə hesab edirik ki, tətbiq edəcəyi milli qanunvericilik normalasının, məsələn, “BXH haqqında” Qanunun 29.1-ci maddəsinin təfsiri zamanı, vərsəliyin vahid hüquqi rejimə tabe edilməsi ilə bağlı 1989-cu il Haaqa konvensiyasına istinad edə bilər; 2) bəzən vərsəliklə bağlı normaları təsbit edən beynəlxalq müqavilələr kolliziya norması əsasında onun üzvü olmayan dövlətin, o cümlədən AR-in qanunvericiliyinin də tətbiq edilə bilməsini nəzərdə tutur. Məsələn, 1989-cu il Haaqa konvensiyasının 2-ci maddəsində deyildiyi kimi tətbiq olunacaq hüquq üzv olmayan dövlətin hüququ olsa belə, tətbiq olunandır [12]; 3) məhkəmə, AR-in tərəfdar olmadığı, ancaq kolliziya norması əsasında müqavilədə iştirak edən dövlətin hüququnu tətbiq edə bilər. Əlbəttə, bu halda məhkəmə qərarını beynəlxalq müqavilənin həmin üzv dövlətin hüquq sistemində daxil olması ilə əsaslandırma bilər. Hesab edirik ki, AR məhkəməsi rastlaşa biləcəyi belə hallarda AR-in tərəfdar olmadığı beynəlxalq müqavilələri tətbiq edə bilməyəcəyini ümumi

qayda (ordre public) ilə əsaslandırma bilər. Belə ki, “BXH haqqında” Qanunun 4-cü maddəsinə əsasən, məhkəmə Konstitusiyaya və referendumla qəbul edilmiş aktlara zidd olan hər hansı xarici hüquq normaalarını tətbiq etmir [2]. Konstitusiyanın 151-ci maddəsinə müvafiq olaraq isə yalnız AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilə bilər [3].

Dördüncü, AR məhkəmələri beynəlxalq hüquq normalarını beynəlxalq vərəsəlik münasibətlərindən yaranan mübahisələrdə birbaşa tətbiq edir. Əslində biz bununla beynəlxalq hüquq normaları birbaşa tətbiq edilə bilməmi sualını cavablandırmış olduq. Beynəlxalq hüququn hamı tərəfindən qəbul edilmiş prinsipləri ilə bağlı biz artıq qeyd etdik ki, bu prinsiplər birbaşa tətbiq edilir. Və bu milli hüquq doktrinasında da qeyd edilir [6, s.84]. Əlbəttə milli hüquq doktrinasının bu mövqeyini aşağıdakılarla da əsaslandırmaq olar: 1) beynəlxalq hüququn əsas prinsipləri “Müqavilələr hüququ haqqında” 1969-cu il Vyana Konvensiyasının (AR 2017-ci ildən tərəfdardır) 53-cü maddəsinə müvafiq olaraq, jus cogens normaları olmaqla beynəlxalq hüquq qaydasını təşkil edirlər [15]. Tətbiq ediləcək hər hansı hüquq norması bu prinsiplərə zidd ola və tətbiq edilə bilməz; 2) qeyd olunan prinsiplərin milli qanunvericilik üçün üstün hüquqi qüvvəyə malik olması da bu prinsiplərin birbaşa tətbiq edilə bilməsini şərtləndirir; 3) Konstitusiyanın 71.VI maddəsinə əsasən, insan hüquqlarının AR ərazisində birbaşa qüvvədə olması da fikrimizi təsdiqləyən əlavə amil qismində çıxış edir [3].

Azərbaycanlı alim Ə.Q.Məmmədovun qeyd etdiyi kimi, “mülki qanunvericilik beynəlxalq müqavilə normalarının daxilə birbaşa tətbiqini nəzərdə tutur” [7, s.144] fikri isə,

MM-in 3.1-ci maddəsindəki beynəlxalq müqavilə normalarının birbaşa tətbiq edilə bilməsi barədə müddəaya söykənir. Bu maddəyə görə, beynəlxalq müqavilədən onun tətbiqi üçün milli qanunvericilik aktının qəbul edilməsi tələbi irəli gəlmirsə, AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin normaları AR məhkəmələri tərəfindən birbaşa tətbiq edilir. Bu müddəanın vərəsəlik münasibətlərinə də şamil edilməsi hər hansı şübhə doğurmur. MPM-in 13.1-ci maddəsində təsbit edilən “məhkəmə mübahisələri... AR-in tərəfdar olduğu beynəlxalq müqavilələrə... əsasən həll edir” müddəasını da məhz birbaşa tətbiq kimi təfsir etmək lazımdır. Əslində, məhkəmənin məhz bu cür hərəkət etməsi üçün “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Konstitusiyaya Qanununun 23.4-cü maddəsinin birbaşa tətbiqlə bağlı müddəası ümumi hüquqi əsas qismində çıxış edir.

MM-in 3.1-ci maddəsindəki “beynəlxalq müqavilədən” ifadəsi, birbaşa tətbiqin milli qanunvericiliklə deyil, məhz beynəlxalq müqavilə ilə müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Yəni birbaşa tətbiqin baş verməsi beynəlxalq müqavilədə təsbit edilən müddəanın məzmunundan asılıdır. Məsələn, vərəsəsiz əmlakın hüquqi rejimi ilə bağlı beynəlxalq müqavilə norması məzmun baxımından konkret olduğu üçün birbaşa tətbiq edilir. Belə ki, konkret məzmunlu (özüicraedilən) müqavilə normalarının tətbiqi üçün onların məzmununun milli qanunvericilik aktları vsitəsi ilə konkretləşməsinə ehtiyac olmur. Bu xüsusiyyət həm maddi hüquqi, həm də kolliziya hüquq normaları üçün xarakterikdir. Hərçənd bu xüsusiyyət kolliziya hüquq normalarına münasibətdə özünü daha çox büruzə verir. Eyni zamanda, beynəlxalq müqavilədə təsbit olunan kolliziya normasının tətbiqi, milli qanunvericiliklə müəyyən edilən kolliziya normala-

rının tətbiqində baş verən bəzi problemləri aradan qaldırır.

Kolliziya normasının tətbiqi dedikdə, səlahiyyətli orqanlar tərəfindən kolliziya normasının konkret münasibətə tətbiq edilməsi başa düşülür. Hüquq sistemlərinin qarşılıqlı fəaliyyətindən irəli gəlməklə kolliziya normasının tətbiqi digər hüquq normalarının tətbiqindən fərqlənir. İki mərhələdən ibarət olan kolliziya normasının tətbiqi prosesinin birinci mərhələsində, tətbiqin zəruriliyi, konkret münasibətin tənzimlənməsi üçün onun hansı dövlətin hüququnun səlahiyyətli olması müəyyən edilir. Bu mərhələdə əsasən kolliziya normasının təfsiri, geriyə göndərmə və ya 3-cü şəxsə göndərmə kimi məsələlər həll edilir. İkinci mərhələdə isə kolliziya normasının müəyyən etdiyi səlahiyyətli hüququn maddi hüquq normaları tətbiq edilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, səlahiyyətli hüquq qismində həm məhkəmənin mənsub olduğu dövlətin hüququ (*lex fori*), həm də xarici hüquq seçilə bilər. Sonuncu halda xarici hüququn məzmununun müəyyən edilməsi məsələsi həll edilir.

Qeyd etdiyimiz kimi, tətbiq prosesində ilk olaraq həll edilməli məsələ kolliziya normasının təfsir edilməsidir (qiymətləndirilməsidir) [11, s.625]. Beynəlxalq müqavilədəki kolliziya normalarının təfsiri “Müqavilələr hüququ haqqında” 1969-cu il Vyana Konvensiyasının m.31-33-cü maddələrinə əsasən, müqavilənin məqsədinə uyğun olaraq təfsir edilir [15]. Bu isə, milli kolliziya normalarının təfsirində yaranacaq ziddiyyətlərin (gizli kolliziya) yaranmasının qarşısını alır. Ümumilikdə kolliziya normasının təfsiri iki formada özünü büruzə verə bilər: 1) birinci təfsir (qiymətləndirmə); 2) ikinci təfsir (qiymətləndirmə). İlk olaraq qeyd edək ki, ikinci təfsir kolliziya norması əsasında müəyyən

edilən səlahiyyətli hüququn maddi hüquq normalarının izah edilməsinə aiddir. Bu da tətbiq prosesinin ikinci mərhələsində baş verir və bir qayda olaraq xarici hüququn məzmununun müəyyən edilməsi kimi mövcud olur. Bu məsələni biz daha sonra aydınlaşdırmağa çalışacağıq. Təfsirlə bağlı əsas çətinliklər birinci təfsirdə yaranır. Belə ki, birinci təfsirdə kolliziya normasında nəzərdə tutulan müəyyən hüquqi anlayış və terminlərin izah edilməsindən söhbət gedir. Məsələn, 2000-ci il Qanununun 29.1-ci maddəsində təsbit olunan “vərəsəlik münasibətləri miras qoyan şəxsin vəsiyyətnaməsində vətəndaşı olduğu dövlətin hüququnu seçdiyi hallar istisna olmaqla, onun son daimi yaşadığı ölkənin hüququ əsasında müəyyən edilir” kolliziya normasının həm həcm, həm də bağlama hissəsi müxtəlif hüquqi anlayışlar (“son daimi yaşadığı ölkənin hüququ”, “vətəndaşı olduğu ölkənin hüququnu seçdiyi hallar”, “vərəsəlik üzrə münasibətlər”, “miras qoyanın vəsiyyətnaməsi” və s.) ifadələrdən istifadə olunur. Səlahiyyətli hüququn düzgün müəyyən edilməsi ilk növbədə qeyd olunan anlayışların düzgün təfsir edilməsindən asılıdır. Əlbəttə istifadə olunan anlayışlar məzmun tutumuna və seçim üçün əhəmiyyəti baxımından fərqli ola bilər. Məsələn, “son daimi yaşayış yeri” (*lex domicilii*) vərəsəliklə bağlı kolliziya normasının əsas elementi olmaqla vərəsəliyin kolliziya hüquqi tənzimlənməsinin vacib şərti sayılır. Məhz miras qoyanın “son daimi yaşayış yeri” vərəsəlik münasibətlərinə tətbiq edilməli olan qanunu axtarmaqda həlledici meyar rolunu oynayır. Son daimi yaşayış yeri dedikdə, miras qoyanın öldüyü anda axırıncı daimi yaşayış yeri başa düşülür. AR-in MM-nə (m.27) görə, fiziki şəxsin adətən yaşadığı yer onun yaşayış yeri sayılır. Məsələ burasındadır ki, əksəriyyət

xarici ölkələrin qanunvericiliyi şəxsin bir neçə yaşayış yerinə malik olmasına yol verir, digər tərəfdən ayrı-ayrı ölkələrdə “yaşayış yeri” müxtəlif cür təfsir olunur [1, s.293]. Bu isə nəticədə təfsirlə bağlı “gizli kolliziyalar” və ya “qiymətləndirmə münaqişəsi”nin yaranmasına gətirib çıxarır [10, s.243-262]. Dövlətlərin qanunvericilik təcrübəsində və doktrinada belə kolliziyaların aradan qaldırılması üçün aşağıdakı nəzəriyyələrdən istifadə olunması təklif olunur: 1) məhkəmənin qanununa (*lex fori*) uyğun təfsir. Bu nəzəriyyəyə görə, kolliziya norması məhkəmənin mənsub olduğu dövlətin hüququna uyğun təfsir edilməlidir. Son dövrlərdə qəbul edilən bir çox dövlətlərin qanunvericiliyində (Ukraynanın 2005-ci il Qanunu, m.7, Bolqarıstanın 2005-ci il Məcəlləsi, m.39) *lex fori* nəzəriyyəsi təsbit olunur; 2) kolliziya normasının göndərdiyi hüquqa uyğun (*lex causae*) təfsir. Bu nəzəriyyəyə görə, kolliziya norma onun göndərdiyi hüququn müddəalarına müvafiq təfsir edilməlidir. Bu nəzəriyyənin müddəaları əsasən kollizion normanın həcm hissəsinə aid edilir; 3) müxtəlif hüquq sistemləri üçün ümumi olan hüquqi anlayışlar əsasında təfsir və ya muxtar təfsir. Muxtar nəzəriyyəyə görə, kolliziya normasındakı hüquqi anlayışlar dövlətdaxili maddi hüquqdan asılı olmayaraq müstəqil izah edilə bilər. Bunun üçün kolliziya normasında ayrı-ayrı hüquq sistemləri üçün ümumi olan hüquqi anlayışlardan istifadə edilməsi məqsəduyğundur. Bir çox dövlətlərin qanunvericiliyində (Tunisnin 1998-ci il Beynəlxalq xüsusi hüquq Məcəlləsi, m.27, Bolqarıstanın 2005-ci il Beynəlxalq xüsusi hüquq Məcəlləsi, m.39) muxtar təfsir zamanı müxtəlif beynəlxalq hüquqi anlayışların və beynəlxalq xüsusi hüququn xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması qeyd olunur.

2000-ci il Qanununda kolliziya normasının təfsirinə dair konkret müddəa nəzərdə tutulmur. Hansı ki, bu tətbiq prosesində müəyyən çətinliklər yarada bilər. Təklif edirik ki, müvafiq qanunvericilik müddəasının olmaması fonunda, kolliziya normasının təfsiri prosesində kolliziya normasının bağlama hissəsinin məhkəmənin qanununa (*lex fori*) uyğun, həcm hissəsindəki anlayışların isə kolliziya normasının göndərdiyi hüquqa (*lex causae*) uyğun həyata keçirilsin. Bu baxımdan 29-cu maddədəki “son daimi yaşayış yeri” anlayışı fiziki şəxsin adətən yaşadığı yer olaraq təfsir ediləcəkdir. Lakin təfsir zamanı aşağıdakı məqamları da nəzərə almaq lazımdır: 1) əgər kolliziya normasındakı hüquqi anlayış, məhkəmənin hüququna məlum olmazsa və ya bu hüquq əsasında təfsir etmək mümkün olmazsa, o halda təfsir kolliziya normasının istinad etdiyi dövlətin hüququna uyğun aparılmalıdır; 2) beynəlxalq müqavilədə təsbit olunan kolliziya normalarının təfsiri həmin müqaviləyə uyğun aparılır (Tunisnin 1998-ci il Beynəlxalq xüsusi hüquq Məcəlləsi, m.27.). Bu zaman müqavilənin beynəlxalq xarakteri və tətbiqetmədə vahidliyin olması zərurəti nəzərə alınmalıdır (İtaliyanın BXH haqqında 1995-ci il Qanunu, m.2.2) [11, s.323]. Kolliziya normasının tətbiqi zamanı xarici hüquqa istinad olunduğu halda, həll edilməsi vacib olan məsələlərdən biri də geriyyə göndərmə (*remission*) və ya üçüncü dövlətin hüququna göndərmədir (*transmission*). Kolliziya normasının istinad etdiyi dövlətin hüququndakı kolliziya norması, münasibətin tənzimlənməsi üçün yenidən əvvəlki dövlətin hüququna göndəriş edirsə, buna geriyyə göndərmə (*remission*) deyilir. Əgər kolliziya normasının istinadı əvvəlki hüquqa deyil, üçüncü dövlətin hüququna edilərsə, buna üçüncü dövlətin hüququna göndərmə (*trans-*

mission) deyilir. Belə halın baş verməsinə səbəb ayrı-ayrı dövlətlərin qanunvericiliyində nəzərdə tutulan kolliziya normalarının müxtəlif məzmununa malik olmasıdır. Məsələn, 2000-ci il Qanununun 29.1-ci maddəsindəki kolliziya norması, xarici elementli qanun üzrə vərəsəlik müasibətinin tənziplənməsi üçün miras qoyanın son daimi yaşadığı ölkənin hüququna istinad edir. Əgər bu ölkə Gürcüstan Respublikası olarsa, o halda Gürcüstanın BXH haqqında 1998-ci il Qanununun 55-ci maddəsində [11, s.103] təsbit olunan kolliziya norması, 29-cu maddənin istinadını yenidən AR-in hüquq sistemində geri göndərir. Çünki 29-cu maddədən fərqli olaraq, Gürcüstanın 1998-ci il Qanununun 55-ci maddəsinə görə, vərəsəlik münasibətləri miras qoyanın öldüyü zaman vətəndaşı olduğu dövlətin hüququ ilə tənziplənir. Göründüyü kimi AR vətəndaşı Gürcüstanın ərazisində daimi yaşamış və orada vəfat etmişsə, onun AR-də yaşayan vərəsələrinin müraciəti əsasında icraatı həyata keçirən AR-in səlahiyyətli orqanları 29-cu maddənin müddəsinə uyğun olaraq Gürcüstan hüququna istinad edir, amma 1998-ci Qanununun 55-ci maddəsinin müddəsinə müvafiq olaraq geriye edilən istinadı qəbul edərək, qanun üzrə vərəsəlik münasibətini AR MM-nin normaları əsasında həll etməlidir.

Deməli, kolliziya normasının tətbiqinə onun istinad etdiyi xarici hüququn kolliziya normasının məzmunu müəyyən təsir edir. Belə ki, bunun nəticəsi olaraq yaranan geriye göndərmə (remission) və ya üçüncü dövlətin hüququna göndərmənin (transmission) iki səbəbini qeyd etmək olar: 1) əgər kolliziya normasının xarici dövlətin bütövlükdə qanunvericiliyinə istinad etməsi. Çünki dövlətin qanunvericiliyinə kolliziya normaları da daxildir; 2) iki dövlətin hüquq sistemində mövcud olan eyni predmet sferasına malik olan kolliziya normalarının məzmununun fərqli olması. Bu “kolliziyanın kolliziyası” da adlanır [8, s.103]. Bu iki səbəb mövcud olduqda qeyd olunan məsələnin həlli zərurəti yaranır. Deməli, kolliziya normasının istinadı xarici dövlətin yalnız maddi hüquq normalarına edilirsə, geriye göndərmə qəbul edilmir. Digər tərəfdən, kolliziya normasının istinad etdiyi xarici hüququn kolliziya norması ilə istinad edən kolliziya normasının məzmununun eyni olması halında da geriye və üçüncü dövlətin hüququna göndərmə baş vermir. Bu baxımdan beynəlxalq müqavilədə təsbit olunan kolliziya normalarının istinadı birmənalıdır və bu istinad yalnız hər hansı dövlətin maddi hüquq normalarına edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, geriye göndərmə (remission) və ya üçüncü dövlətin hüququna göndərmə (transmission) institutuna dövlətlərin qanunvericiliyinin və beynəlxalq müqavilələrin münasibəti heç də birmənalı deyildir. Məsələn, “Müqavilə öhdəliklərinə tətbiq edilən hüquq haqqında” 1980-ci il Roma konvensiyasının münasibəti birmənalı olaraq mənfidir. Konvensiyanın 15-ci maddəsində deyilir ki, bu sazişə müvafiq olaraq tətbiq edilməli olan dövlətin hüququ dedikdə, beynəlxalq xüsusi hüquq normaları (kolliziya normaları nəzərdə tutulur) istisna olmaqla, həmin dövlətdə fəaliyyət göstərən hüquq normaları başa düşülür. AR qanunvericiliyinin də bu instituta münasibəti birmənalı deyildir. AR qanunvericiliyi ümumilikdə kolliziya normasının istinadının xarici hüququn yalnız maddi normalarına edilməsini qəbul etsə də, vərəsəlik münasibətlərinə münasibətdə bundan istisnaya yol verir və geriye və üçüncü dövlətin hüququna göndərmənin hər ikisinin tətbiqinə icazə verir. Belə ki, 2000-ci il Qanununun 3.1-ci maddəsinə əsasən, xarici

Qeyd etmək lazımdır ki, geriye göndərmə (remission) və ya üçüncü dövlətin hüququna göndərmə (transmission) institutuna dövlətlərin qanunvericiliyinin və beynəlxalq müqavilələrin münasibəti heç də birmənalı deyildir. Məsələn, “Müqavilə öhdəliklərinə tətbiq edilən hüquq haqqında” 1980-ci il Roma konvensiyasının münasibəti birmənalı olaraq mənfidir. Konvensiyanın 15-ci maddəsində deyilir ki, bu sazişə müvafiq olaraq tətbiq edilməli olan dövlətin hüququ dedikdə, beynəlxalq xüsusi hüquq normaları (kolliziya normaları nəzərdə tutulur) istisna olmaqla, həmin dövlətdə fəaliyyət göstərən hüquq normaları başa düşülür. AR qanunvericiliyinin də bu instituta münasibəti birmənalı deyildir. AR qanunvericiliyi ümumilikdə kolliziya normasının istinadının xarici hüququn yalnız maddi normalarına edilməsini qəbul etsə də, vərəsəlik münasibətlərinə münasibətdə bundan istisnaya yol verir və geriye və üçüncü dövlətin hüququna göndərmənin hər ikisinin tətbiqinə icazə verir. Belə ki, 2000-ci il Qanununun 3.1-ci maddəsinə əsasən, xarici

hüquqa hər hansı istinad bu maddədə nəzərdə tutulan hallar istisna edilməklə, müvafiq xarici dövlətin maddi hüququnun tətbiqini nəzərdə tutur. Bu maddənin 2-ci hissəsində vətəndaşlıq prinsipinin istifadə edildiyi istisna hallar nəzərdə tutulur. Belə ki, bu Qanunun 9-cu və 10-cu maddələrində nəzərdə tutulan münasibətlər, habelə ailə-vərəsəlik hüquq münasibətləri tənzimlənmərkən, xarici hüququn tətbiqi zamanı AR hüququna və ya üçüncü dövlətin hüququna istinad qəbul edilir.

Kolliziya normasının tətbiqi zamanı meydana çıxan məsələlərdən biri də xarici hüququn məzmununun müəyyən edilməsidir. Əlbəttə ki, bu məsələ kolliziya norması səlahiyyətli hüquq olaraq xarici hüquqi müəyyən etdiyi halda yaranır. Xarici hüququn tətbiqi zamanı ortaya çıxan texniki xarakterli çətinliklərlə yanaşı, əsas problem, xarici hüququn faktiki hal kimi, yoxsa hüquq sistemi olaraq tətbiq edilməsidir. Qeyd olunan məsələyə dövlətlərin qanunvericiliyinin mövqeyi bir-mənalı deyildir. Bu baxımdan iki yanaşmanı qeyd etmək lazımdır.

Ümumi hüquq ailəsinə daxil olan ölkələrdə (ABŞ, İngiltərə və s.) hakim olan mövqeyə görə xarici hüquq mülki prosesdə hüquq (law) kimi deyil, faktiki hal kimi qəbul edilir. Bu mövqeyə görə, məhkəmə hər bir halda öz hüququnu tətbiq edir. Belə ki, məhkəmə xarici hüquq əsasında əldə edilən subyektiv hüquqları (right) tanıyır [13, s.212]. Bu hüquqların əsasını təşkil edən xarici hüquq məhkəmə faktiki hal kimi, özü də ümum-məlum olmayan hal kimi qəbul edir. Məhkəmə prosesində subyektiv hüquq və vəzifələrin sübut edilməsi vəzifəsi tərəflərin üzərinə düşür. Tərəflər bu zaman xarici hüquqa istinad edə bilirlər. Əgər tərəflər xarici hüququn məzmununu sübut etməzsə, məhkəmə xarici hüququn məzmununu öz hüququnun

məzmununa oxşar olması prezumpsiyasından istifadə etməklə müəyyən edir.

Kontinental hüquq ailəsinə daxil olan dövlətlərin (Almaniya, Avstriya, İsveçrə, Rusiya Federasiyası və s.) qanunvericiliyinə əsasən, məhkəmə xarici hüququ olduğu kimi (yəni xarici dövlətdə necə tətbiq edilirsə) tətbiq etməlidir. Hərçənd hakim xarici hüququ öz hüququ qədər bilə bilməz. Buna baxmayaraq o, müvafiq qaydada (ədliyyə orqanı vasitəsilə, mütəxəssis cəlb etməklə) xarici hüququn məzmunu müəyyən etməlidir. Bunu məhkəmə ex officio öz təşəbbüsü ilə edir və ya qanun ilə onun üzərinə qoyulan vəzifə olaraq edir [9, s.118]. Məhkəmə bu zaman tərəflərin təqdim etdiyi sübutlarla məhdudlaşmamalı, digər mənbələrdən istifadə etməlidir. Sonuncu yanaşma AR qanunvericiliyi üçün də xarakterikdir. 2000-ci il Qanununun 2.1-ci maddəsinə əsasən, xarici hüququn tətbiqi zamanı məhkəmə bu hüquq normalarının məzmununu müvafiq ölkədə onların rəsmi təfsirinə və tətbiqi praktikasına uyğun olaraq müəyyən etmək üçün bütün zəruri tədbirləri görməyə borcludur. Bu tədbirlər nəticə vermədikdə və ya həddən çox xərc tələb etdikdə və proses iştirakçısı olan tərəflərdən heç biri öz tələb və etirazlarını əsaslandırmaq üçün istinad etdikləri hüquqi normaları təsdiqləyən sənədlər təqdim edə bilmədikdə məhkəmə AR qanunvericiliyini tətbiq edir. 2000-ci il Qanununun 29.1-ci maddəsi xarici elementli vərəsəlik münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün, işin konkret hallarından asılı olaraq istənilən xarici hüquqa istinad edə bilər.

Vəsiyyətnamənin forması ilə bağlı məsələni tənzimləmək üçün AR “BXH haqqında” Qanunda sadə alternativ kollizion norma nəzərdə tutulur [1, s.668]. Qanunvericilikdən də görüldüyü kimi, kolliziya nor-

ma xarici hüququn tətbiq edilməsi üçün hüquqi əsas olsa da, xarici hüquq normaları bütün hallarda tətbiq edilməyə bilər. Bu yalnız xarici hüququn məzmunu müəyyən edilə bilmədiyi hallarda deyil, 2000-ci il Qanununda nəzərdə tutulan məhdudlaşdırma səbəbindən də mümkün ola bilər. Belə ki, xarici hüquq normaları, məhkəmənin mənsub olduğu dövlətin ümumi qaydasına (ordre public) və hüququnun imperativ normalarına zidd olması halında da tətbiq edilmir. Kolliziya normasının və ya xarici hüququn tətbiqi ümumi qayda haqqında qeyd-şərt yolu ilə məhdudlaşa bilər. Ümumi qayda haqqında qeyd-şərtin məqsədi məhkəmənin olduğu dövlətin ümumi hüquq qaydasına zidd olan xarici hüququn tətbiq edilməsinin qarşısını almaq və bunun üçün milli kolliziya normasının hüquqi qüvvəsini məhdudlaşdırmaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ümumi qayda üçün qeyri-müəyyənlik xarakterikdir. Belə ki, ümumi qaydanın vahid anlayışı verilmir. Qeyd şərtin edilməsi üçün aşağıdakı şərtlər lazımdır: 1) kolliziya norması xarici hüquqa göndərməlidir; 2) tətbiq edilməli olan xarici hüquq ərazisində tətbiq ediləcəyi dövlətin ümumi qaydasın zidd olmalıdır. 2000-ci il Qanununun 4-cü maddəsinə müvafiq olaraq AR-in Konstitusiyasına və referendumla qəbul edilmiş aktlarına zidd olan xarici hüquq normaları AR-də tətbiq edilmir. Qeyd-şərtin faktiki nəticəsi tətbiq edilməli olan xarici hüququn məhkəmənin olduğu yerin hüququ ilə əvəz edilməsidir.

Hüquqi əsas kimi kolliziya normasının fəaliyyət sferası imperativ normalar vasitəsilə də məhdudlaşa bilər. 4-cü maddəsinə görə, tətbiq olunmalı hüquqdan asılı olmayaraq müvafiq münasibətləri tənzimləyən AR hüququnun imperativ normaları tətbiq edilir. Ümumi qayda haqqında qeyd-şərtdən fərqli

olaraq məhkəmə vərəsəliklə sıx bağlı olan üçüncü dövlətin hüququnun da imperativ normalarını tətbiq edə bilər. Belə ki, bir ölkənin hüququ tətbiq edilərkən bu ölkənin hüququna görə işin halları (məhiyyəti) ilə sıx bağlılığı olan digər ölkənin imperativ normalarına, müqavilədə əsas götürülən hüquqa istinad etmədən onların tətbiqinin mümkün olduğu dərəcədə üstünlük verilə bilər. Belə normalara üstünlük verilməsi barədə qərar qəbul edilərkən onların təyinatı və xarakteri, habelə tətbiqinin nəticələri nəzərə alınmalıdır.

Digər paraqraflarımızda da qeyd etdiyimiz kimi çoxtərəfli beynəlxalq müqavilənin olmadığı hallarda ikitərəfli hüquq yardım haqqında müqavilələr daha əlverişli vasitədir. Bu aspektdən yanaşaraq AR məhkəmələri beynəlxalq vərəsəlik münasibətləri ilə bağlı qərar qəbul edərkən, AR Konstitusiyasının 151-ci maddəsində qeyd olunduğu kimi daxili normativ aktlarla beynəlxalq müqavilə norması arasında ziddiyyət olmadıqda belə, ilk müraciət edəcəkləri əsas beynəlxalq müqavilə norması olmalıdır. Bu onu ifadə edir ki, beynəlxalq vərəsəlik münasibəti olduğu zaman tətbiqedici, yəni səlahiyyətli orqanın nəzərə alınmalı olduğu ilkin sənəd beynəlxalq müqavilənin mövcudluğudur.

Tətbiq zamanı qarşıya çıxan digər məsələ AR-in iştirakçısı olduğu çoxtərəfli regional müqavilə normaları ilə ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilələrin ziddiyyət təşkil etməsidir. Qeyd etməliyik ki, AR-in Gürcüstanla olduğu ikitərəfli hüquqi yardım haqqında müqavilə daşınan miras əmlaka ölmüş şəxsin vətəndaşı olduğu dövlətin hüququnun tətbiqini nəzərdə tutduğu halda, Minsk konvensiyası ölmüş şəxsin son daim yaşayış yerinin hüququnun tətbiqini nəzərdə tutur. Bu zaman məhkəmə hansı müqavilənin normalarını

üstün tutmalı, əsas götürməlidir? Konkret tənzimləmə rejimi müəyyən etməsi baxımından ikitərəfli beynəlxalq müqavilə normalarının tətbiqinə üstünlük verilir. Bu halda ikitərəfli beynəlxalq müqavilə normalarının tətbiqi, üzv dövlətlərin tərəfdar olduğu çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrin imperativ normalarına zidd ola bilməz.

AR məhkəmələri tərəfindən AR-in iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilə normasını nəzərə almadan qəbul edəcəyi məhkəmə qərarının xarici dövlətdə tanınması və icra edilməsi şübhə altında qalır. Yəni, AR məhkəməsi Gürcüstan dövlətinin subyekt və ya obyekt formasında iştirak etdiyi beynəlxalq vərəsəlik münasibətləri ilə bağlı yalnız AR-in daxili qanunvericilik aktları əsasında qəbul etmiş olduğu qərarın Gürcüstan qərarın ümumiyyətlə tanınıb icra edilməməsinə və ya bu prosesdə əhəmiyyətli çətinliklərin yaranmasına gətirəcək.

Hüquq ədəbiyyatında da qeyd edildiyi kimi, dövlət daxilində mövcud olan normativ sənədlər yalnız onun ərazisində qüvvəyə malik olur. Bir dövlətin qəbul etmiş olduğu məhkəmə qərarı digər dövlətin ərazisində yalnız sonuncunu razılığı ilə mövcud ola bilər. Bunun qarşısının alınmasının yeganə vasitəsi isə beynəlxalq müqavilələr əsasında qəbul edilən məhkəmə qərarlarıdır.

Beynəlxalq hüquq normalarının məhkəmələr tərəfindən tətbiqində əhəmiyyətli olan məsələlərdən biri də AİHM-in qərarlarından istifadə edilməsi mənbə olaraq əhəmiyyəti AR-in hüquqi sistemi baxımından qiyir. Qeyd edək ki, AR-in hüquq sistemində bu qərarlar “şərh presedenti” olaraq qəbul olunur. AİHM-in qərarları bu statusda vərəsəlik münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində əlavə hüquqi mənbə qismində çıxış

edə bilər. AR-in məhkəmə təcrübəsinə əsaslanaraq, AİHM-in qərarlarından əlavə mənbə qismində istifadə edilməsinin aşağıdakı formalarını qeyd etmək olar: 1) münasibətlə bağlı konkret norma olmadığı halda; 2) təfsir məqsədi ilə, hər hansı bir anlayışın məzmununun müəyyən edilməsi halında. Bu formalarda AİHM-in qərarları, insan hüquqları sferasındakı beynəlxalq müqavilələrin və rəsəlik hüququ ilə bağlı konkret müddəə nəzərdə tutan və ya tutmayan, amma vərəsəlik hüququna da şamil edilə bilən (məsələn, mülkiyyət hüququna aid) müddələrin təfsirində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Allahverdiyev, S.S. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq xüsusi (mülki) hüquq kursu. Dərslük. II nəşr / S.S. Allahverdiyev. – Bakı: Hüquq Yayın Evi nəşriyyatı, - 2021. – 840 s.
2. Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Xüsusi Hüquq haqqında Qanunu: [Elektron resurs] // 06 iyun 2000-ci ildə qəbul edilmişdir. – Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin hüquqi aktların vahid elektron bazası. URL: <https://e-qanun.az/framework/509>
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: [Elektron resurs] // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir. – Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin hüquqi aktların vahid elektron bazası. URL: <https://e-qanun.az/framework/897>
4. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi: [Elektron resurs] // 28 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilmişdir. – Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin hüquqi aktların vahid elektron bazası. URL: <http://e-qanun.az/framework/46945>
5. Azərbaycan Respublikasının Normativ hüquqi aktlar haqqında Konstitusiya Qanunu: [Elektron resurs] // 21 dekabr 2010-cu ildə qəbul edilmişdir. – Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin hüquqi aktların vahid elektron

- bazası. URL: <https://e-qanun.az/framework/21300>
6. Dəmirçiyeva, M.D. Mülki hüquq. Dərslik / M.D.Dəmirçiyeva. - Bakı: Zərdabi Nəşr MMC, 2022.- 688 s.
 7. Məmmədov, Ə.Q. Ümumi qayda haqqında qeyd-şərtin tətbiqi zamanı təcrübədə meydana çıxan çətinliklər // Azərbaycan hüquq jurnalı, -2020. №2, -133-142 s.
 8. Гетьман-Павлова, И.В. Международное частное право. Учебник для магистров / И.В. Гетьман-Павлова. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство Юрайт, 2013. 959 с.
 9. Евдокимов, В. Б. Международная правовая помощь по гражданским и уголовным делам: на примере стран СНГ / В.Б. Евдокимов - М: Олма Пресс, -2004. - 384 с.
 10. Лунц Л.А. Курс международного частного права: в 3 т. - М.: Спарк, 2000. - 1007с.
 11. Международное частное право: Иностранное законодательство / Предисл. А.Л.Маковского; сост. и науч. ред. А.Н.Жильцов, А.И.Муранов. - М: Статут, -2001. - 892 с.
 12. Convention on the law applicable to succession to the estates of deceased persons: [Electronic resource] // Concluded on August 1, 1989. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=62>
 13. Emmanuel, M. Core statutes on conflict of law / M. Emmanuel. - Macmillan international higher education, - 2018. – 319 p.
 14. docs.cntd.ru\document\901889343
 15. <https://e-qanun.az/framework/36996>

Применение норм международного права в судах Азербайджанской Республики в сфере наследственных отношений

**Кафарова Ханымана Рустам кызы,
преподаватель кафедры Международного Частного
права и Европейского права БГУ, доктор философии по праву.**

В статье рассматриваются вопросы применения норм международного права к наследственным правоотношениям. В первую очередь подчеркивается, что применение норм международного права осуществляется исключительно уполномоченными государственными органами. Отмечается, что в международной правовой системе, наряду с договорными нормами, важную роль играют также обычаи и внутренние акты международных организаций.

Автор также указывает, что суды могут применять только те нормы международного права, к которым Азербайджанская Республика присоединилась. Однако в некоторых случаях нормы международных договоров, к которым Азербайджан не является стороной, могут применяться косвенно, если национальное законодательство было приведено в соответствие с международными стандартами. В частности, в контексте международных наследственных отношений рассматривается возможность применения иностранного права через коллизионные нормы, а также использование различных правовых подходов.

Кроме того, в статье подчеркивается, что суды Азербайджанской Республики могут непосредственно применять общепризнанные принципы международного права и нормы *jus cogens*.

Ключевые слова: международные договоры, применение иностранного права, судебные споры, публичный порядок.

Application of International Law Norms in the Courts of the Republic of Azerbaijan in the Field of Inheritance Relations

**Gafarova Khanimana Rustam,
Lecturer at the Department of International Private Law and European Law.**

The article examines the application of international law norms to inheritance relations. First and foremost, it is emphasized that the application of international law norms is carried out exclusively by authorized state bodies. It is noted that in the international legal system, along with treaty norms, customs and internal acts of international organizations also play an important role.

The author also points out that courts can apply only those international law norms to which the Republic of Azerbaijan is a party. However, in some cases, the norms of international treaties to which Azerbaijan is not a party may be applied indirectly if national legislation has been aligned with international standards. In particular, in the context of international inheritance relations, the possibility of applying foreign law through conflict-of-law norms and the use of various legal approaches is analyzed.

Furthermore, the article highlights that the courts of the Republic of Azerbaijan may directly apply universally recognized principles of international law and jus cogens norms.

Key words: international treaties, application of foreign law, judicial disputes, public order.

Mirasla ilgili uluslararası hukuk normlarının Azerbaycan Cumhuriyeti mahkemelerinde uygulanması

**Gafarova Hanımana Rustam kızı,
BSU Hukuk Fakültesi “Uluslararası Özel Hukuk” ve Avrupa Hukuku”
bölüm öğretmeni, Hukuk Doktoru.**

Makalede uluslararası hukuk normlarının miras ilişkilerine uygulanması sorunları incelenmektedir. Öncelikle uluslararası hukuk normlarının uygulanmasının yalnızca yetkili devlet organları tarafından gerçekleştirildiği vurgulanmaktadır. Uluslararası hukuk sisteminde antlaşma normlarının yanı sıra örf ve adet normları ile uluslararası örgütlerin iç hukuk düzenlemelerinin de önemli rol oynadığı belirtilmektedir.

Yazar ayrıca mahkemelerin yalnızca Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası hukuk normlarını uygulayabileceğini göstermektedir. Ancak bazı hallerde, ulusal mevzuatın uluslararası hukuk normlarıyla uyumlaştırılması sonucunda, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olmadığı antlaşma normlarının dolaylı olarak uygulanması söz konusu olabilmektedir. Mahkemelerin kanunlar ihtilafı kuralları aracılığıyla yabancı hukuku uygulayıp uygulayamayacağı ve bu konuda özellikle uluslararası miras ilişkileri bağlamında çeşitli hukuki yaklaşımların kullanımı konusu analiz edilmektedir.

Makalede ayrıca uluslararası hukukun evrensel kabul görmüş ilkelerinin ve jus cogens normlarının Azerbaycan Cumhuriyeti mahkemeleri tarafından doğrudan uygulanabileceği vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: uluslararası antlaşmalar, yabancı hukukun uygulanması, dava, kamu düzeni.

